

Дзира І.Я.

Київський національний університет технологій та дизайну

УЗАГАЛЬНЮЮЧІ ПРАЦІ З УКРАЇНСЬКОГО ЛІТОПИСАННЯ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ 1918–1920-Х РР.

У статті з'ясовуються інформативні можливості, авторські погляди, а також основні дослідницькі методи, використані в оглядах історії українського літописання, що були вміщені до узагальнюючих праць 1918–1920-х рр. з українського джерелознавства та історіографії. Встановлено, що в цей період визначальною рисою переважної більшості розглянутих робіт залишалася позитивістська методика наукового дослідження, котра полягала у виявленні, нагромадженні та іманентному аналізі фактичного матеріалу. Попри брак нових оригінальних спостережень «Нарис української історіографії» Д. Багалія можна розглядати як спробу синтезувати відомості про українські літописні джерела. Яскраво виражена джерелознавча спрямованість «Нарису...» продуктивно позначилась на комплексності дослідження, оскільки сприяла встановленню складу, автентичності, достовірності та інформаційного потенціалу джерельної бази літописних пам'яток.

Протягом 1918–1920-х рр. українські науковці, зокрема П. Клепацький, Д. Дорошенко, І. Крип'якевич, приділяли значну увагу створенню лекційних курсів для студентів закладів вищої освіти, у яких містяться різні за обсягом розділи, присвячені характеристиці літописних пам'яток. Найбільшою детальністю виділяється виконаний П. Клепацьким в «Огляді джерел до історії України» аналіз корпусу літописних пам'яток XI–XVII ст. Натомість в «Огляді української історіографії» Д. Дорошенка історія українського літописання викладена занадто конспективно. Найсуттєвіші змістові прогалини притаманні лекційному курсу І. Крип'якевича, у якому основну увагу зосереджено на «Історії русів», внаслідок чого історико-літературні твори XVI – першої половини XVIII ст., практично випали з поля зору укладача. Автори розглянутих узагальнюючих праць у цілому підтримували шахматовську концепцію розвитку східнослов'янського літописання.

Ключові слова: джерелознавство, історіографія, літописи, літописання, літописознавство.

Постановка проблеми. Благотворний вплив Української революції 1917–1921 рр. на стан гуманітарних наук та відносно сприятливі умови для їхнього розвитку під час українізації на теренах УСРР помітно посилили інтерес істориків до вивчення історико-літературних пам'яток XI–XVIII ст. Завдяки суттєвим успіхам, досягнутим вітчизняними науковцями у спеціальних літописознавчих студіях, а також накопиченому досвіду публікації літописних текстів протягом 1918–1920-х рр. було створено ряд узагальнюючих праць з оглядами українського літописання. Їх поява зумовлювалась необхідністю розв'язати різноманітні завдання, що виникали в процесі поточного дослідження літописів, а також задовольнити практичні потреби вищої школи в навчальній літературі з історіографії та джерелознавства. Аналіз узагальнюючих праць дозволить засвоїти

та критично оцінити систему поглядів тогочасних науковців на історію розвитку вітчизняного літописання, з'ясувати, як поглиблювалося вивчення конкретних проблем, виявити прогалини у висвітленні тих чи інших питань тощо. Актуальність запропонованої теми обумовлюється ще й тим, що, незважаючи на серйозну увагу історіографів до окремих узагальнюючих праць, підготованих протягом 1918–1920-х рр., усі вони до сьогодні ще не стали об'єктом спеціального синтетичного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перші спроби їхньої оцінки з'явилися невдовзі після їх друку в рецензіях Л. Окіншевича й В. Заїкіна. Однак, боротьба з «буржуазно-націоналістичною історіографією», що розгорнулася з початку 30-х рр. XX ст. призвела до тривалої вимушеної перерви у вивченні узагальнюючих

праць. Принципово нова ситуація, що виникла після відновлення державної незалежності України створила необхідні умови для повноцінного розвитку гуманітарних наук, сприяла залученню фахівців до здобутків вітчизняної історіографії, джерелознавства, історії літератури, а отже й літописознавства. Завдяки ґрунтовній розвідці М. Ковальського громадськість змогла отримати вичерпне уявлення про незаслужено забутий лекційний курс І. Крип'якевича з української історіографії [7]. Зразковий історіографічний аналіз «Нарису української історіографії» виконав у вступній статті до другого тому шеститомного видання вибраних праць Д. Багалія В. Кравченко [8]. Не обмежуючись фактологічною характеристикою, він визначив місце «Нарису» в тогочасній історіографії, а також встановив методико-методологічні засади літописознавчих студій академіка. Детально передає зміст розділів «Нарису», де йдеться про літописи Самовидця, Граб'янки та Величка, М. Маркевич [10]. Заразом вона зіставляє базові дослідницькі акценти Д. Багалія з поглядами його попередників і сучасників. Методичні й конкретні проблемно-практичні прийоми джерелознавчого аналізу, використані автором «Нарису української історіографії», розглянув В. Воронов [3, с. 114–117].

Метою запропонованої статті є історіографічне вивчення узагальнюючих праць. Автор поставив завдання виявити інформативні можливості, повноту висвітлення історії українського літописання, а також визначити використані в них основні дослідницькі методи. Попутно ми спробуємо з'ясувати ставлення тогочасних українських науковців до розробленої О. Шахматовим методики літописознавчих студій та складеної ним схеми розвитку східнослов'янського літописання.

Виклад основного матеріалу. У 1920 р. у Кам'янці-Подільському П. Клепацький видав курс лекцій з українського джерелознавства, V розділ якого присвячений літописанню XI–XVII ст. Після загальних зауважень про доволі високу об'єктивність літописів як історичного джерела подається вибрана бібліографія з історіографії східнослов'янського літописознавства. Значну частину розділу складає побудований за хронологічно-тематичним принципом критичний огляд історіографії початкового літописання, в розвитку якої виділено п'ять періодів. Тут П. Клепацький не погоджується з переконанням А.–Л. Шлецера, ніби Нестор був безстороннім літописцем, й висловлює слушні зауваження щодо надмірного критицизму представників «скептичної школи»,

опертого на хибній ідеї про політичну й культурну відсталість Київської Русі. Познайомивши читачів з дискусією про роль Нестора в початковому літописанні, дослідник стає на сторону тих науковців, які вважали цього печерського монаха непричетним до створення «Повісті временних літ» (далі ПВЛ – І. Д.). Характеризуючи бестужевський метод розчленування літописного тексту на окремі порічні записи та сказання, П. Клепацький не виявляє схильності прив'язувати всі регіональні звістки до відповідних «обласних» літописів. Історіографічний огляд завершується високою оцінкою шахматовського внеску в дослідження східнослов'янського літописання. Однак, надмірна гіпотетичність ряду шахматовських реконструкцій та ігнорування О. Шахматовим досягнень попередників, на думку П. Клепацького, «робить і його власні твердження до певної міри хиткими» [6, с. 69].

Далі до лекційного курсу вміщена загальна інформація про списки Іпатіївської й Лаврентіївської груп. Взявши за основу шахматовську схему початкового літописання, П. Клепацький спробував доповнити її редакцією, яка, за припущенням І. Срезневського, могла кінчатися смертю Святослава Ігоровича й літописом, що починався легендою про київських братів, а завершувався звісткою про вокняжіння Олега в Києві. З іншого боку, в запропонованій генеалогічній побудові не згадується Новгородське зведення, а також третя редакція ПВЛ, існування якої трохи раніше було поставлене під сумнів. Для спростування тези про визначальний вплив візантійських зразків на початкове літописання розглянуто особливості його хронології у прямій залежності від західноєвропейських анналів. Джерела Початкового літопису науковець поділяє на три групи – писані, усні й особисті (власні свідчення авторів та інформація, почерпнута ними з уст очевидців і учасників подій). Початковий літопис цікавить П. Клепацького також з точки зору світогляду й політичних переконань авторів.

Слідом за К. Бестужевим-Рюїнім П. Клепацький вважає Київський літопис XII ст. не хронікою, роботу над якою послідовно продовжували кілька літописців, а збіркою різноманітних матеріалів, що містить 12 окремих повістей і оповідань. Дослідник також підкреслив світський характер цього твору, прихильність укладачів першої частини до Мономаховичів, а другої – до Ростиславичів.

Спираючись на висновки М. Грушевського, П. Клепацький чіткіше визначив структуру Галицько-Волинського літопису (далі ГВЛ – І. Д.),

у складі якого виділив 3 основні частини. У свою чергу, в їх основі лежали 6 літописних повістей і оповідань, а також дрібніші статті, що слугували фактичним матеріалом для редакторів. Знову ж таки, слідом за М. Грушевським науковець розглядає пам'ятку як двірський князівський літопис, складений без хронологічної сітки переважно світськими особами з використанням штучного риторичного стилю.

У 25-му параграфі йдеться про т. зв. Короткий київський літопис зі Супрасльського збірника, який «є єдиним суцільним аналітичним утвором, що дотикає історії України XV–XVI ст.» [6, с. 88]. Розглянувши думки Ю. Тиховського й В. Антоновича щодо назви твору, П. Клепацький підтримує другого історика, котрий вважав, що літопис було створено на Волині особою духовного сану. П. Клепацький говорить також про джерела пам'ятки, завершеної як літописне зведення до 1505 р. Похвала ж великому гетьманові литовському князю К. Острозькому була приєднана до основного тексту не раніше 1515 р. Істотну джерельну вартість мають смоленські звістки та повідомлення про українські події, починаючи від 1495 р.

Наступний параграф присвячено литовсько-руським літописам. Саме так, на відміну від І. Тихомирова й О. Шахматова, П. Клепацький пропонує називати пам'ятки цієї групи, беручи за основу їхній зміст, а не мову чи місце написання. Адже центральною темою литовсько-руських літописів є історія Великого князівства Литовського за правління династії Гедиміновичів. Визначальними рисами цих пам'яток, на думку науковця, є «націоналізм», загальнодержавницька ідеологія, повістевий характер і брак хронологічних дат. Далі він аналізує списки й редакції литовсько-руських літописів, однак запропонований ним поділ усіх списків на дві, а не на три редакції навряд чи можна вважати виправданим. Визнавши за окрему редакцію список «Хроніки» Биховця, П. Клепацький не бачить принципової різниці між тринадцятьма іншими списками. Вміщена до шести списків напівлегендарна історія Литви від міфічного князя Палемона до Гедиміна трактується ним як проста кількісна відмінність, що за відсутності ґрунтовної переробки основного матеріалу не дозволяє виділити їх в окрему редакцію. Ретельне вивчення історії літописних текстів з урахуванням особливостей поєднання й обробки першоджерел пізніше дало можливість М. М. Улащукі й В. А. Чамярицькому побачити в цій групі списків не просто окрему редакцію, а самостійний

історико-літературний твір – «Хроніку Великого князівства Литовського і Жомойтського». Стисло проаналізувавши зміст і склад першої редакції, П. Клепацький зауважує, що вона створювалась у кілька прийомів, зокрема наприкінці XIV ст., у 1445–1446 рр. і у першій половині XVI ст. Закінчується параграф інформацією про будову і зміст широкої редакції, скомпонованої в др. пол. XVI ст. особою, близькою до князів Слуцьких. Наявність єдиного списку широкої редакції наштотувала дослідника на припущення, що за яскраво виражений литовський сепаратизм інші її списки могли бути знищені чи то з наказу польського уряду, чи то з власної ініціативи прихильників інкорпорації Великого князівства Литовського до складу Польщі.

Нарис з історії місцевого й монастирського літописання XVII ст. є результатом не лише системного опрацювання доробку попередників, а й власних пошуків П. Клепацького. У ньому висвітлюються питання авторства, часу, місця складання, композиції та змісту ряду пам'яток, а також робиться спроба з'ясувати наукову значущість уміщеної до них інформації. Однак, висунута науковцем гіпотеза про те, що докладне оповідання про Берестейський унійний собор 1596 р. з Баркулабівського літопису не належить перу Федора Филиповича, потребує додаткових аргументів, а здогад, ніби Межигірський літопис складався на Переяславщині, викликає серйозні сумніви.

VI розділ курсу називається «Історичні компіляції 70 рр. XVII ст.». Щоправда така назва не зовсім відповідає його змісту, адже 1670-м р. датовано один зі списків складеного в 1620–30-х рр. Густинського літопису, а «Обширний синопсис руський» П. Кохановського упорядковано в 1681–1682 рр. До того ж, через некритичне сприйняття висновків О. Рогозинського П. Клепацькому не вдалося об'єктивно відтворити взаємини між «Кройнікою» Ф. Софоновича, «Синопсисом» та «Обширним синопсисом руським» П. Кохановського. У наступному розділі основна увага зосереджена на українському хронографі 2-ї редакції за списком Л. Боболінського.

У 1923-му р. І. Крип'якевич розробив і видав циклоstileвим способом перший лекційний університетський курс з української історіографії. У вступній частині літописи цілком справедливо названі основною формою історіографічних джерел XI–XIII ст., яка продовжувала превалювати аж до кінця XVII ст. Для XVII – початку XVIII ст., на думку дослідника, були притаманні три форми історіографії, зокрема політична історія

(Самовидець, Г. Граб'янка, С. Величко) та загальні компіляції (І. Гізель, Ф. Софонович, П. Кохановський). У систематичному огляді спадщини українських істориків другої половини XVIII – початку XIX ст. наведено найзагальніші довідкові відомості про «Короткий опис про козацький малоросійський народ» П. Симоновського та «Короткий літопис Малої Росії» В. Рубана й О. Безбородька. Основну ж увагу І. Крип'якевич як історик-державник зосередив на характеристиці історичних і суспільно-політичних поглядів автора «Історії русів». На переконання дослідника, головною метою загадкового аноніма була апологізація вітчизняного минулого. За точним спостереженням ученого основну увагу невідомий інтелектуал зосереджує на висвітленні історії української держави, яку він розглядає незалежно від історії держави московської. У концептуальному сенсі через увесь твір червоною ниткою проходять ідеї самостійного державного розвитку України та безперервності української історії від Київської Русі. Цікаво, що І. Крип'якевич готовий вбачати спорідненість історичної схеми «Історії русів» з працями Григорія та Василя Полетик. Дослідник доводить, що суспільно-політичним поглядам невідомого автора притаманний виразний національно-державницький, ліберально-аристократичний і республіканський характер. У кінцевому підсумку І. Крип'якевич навіть визнає його першим державником серед вітчизняних істориків. Погоджуємося з М. Ковальським, що в даному нарисі «сам автор... демонструє... власні історіософські переконання як прихильник державницького напрямку в українській історичній науці й засвідчує свої погляди на історію України» [7, с. 320–321]. Йдеться про міркування І. Крип'якевича стосовно особливостей національного характеру українців та рівня національної свідомості поспільства на початку XVIII ст. Через схильність невідомого автора до вільного поводження з фактами, фальсифікації тексту документів та наявність численних помилок і неточностей «Історія русів», на думку І. Крип'якевича, практично не має вартості як історичне джерело. Однак, з іншого боку, ця унікальна історіографічна пам'ятка дає можливість з'ясувати, «як дивився на минувшину України український історик з перших десятиліть XIX в.» [9, с. 11].

На жаль, суттєві недоліки композиційного характеру, зокрема проблеми з досягненням оптимальної співмірності окремих розділів курсу, не сприяли повному охопленню І. Крип'якевичем фактичного матеріалу.

У 1923 р. у Празі побачив світ «Огляд української історіографії» Д. Дорошенка, що містить виклад авторських лекцій, прочитаних студентам філософського факультету Українського вільного університету. В основу лекційного курсу була покладена національно-державницька ідея, а українська історіографія трактується в ньому як безперервний процес розвитку історичної думки, «наукової праці над дослідженням минулого життя рідного краю» [5, с. 3] та національної свідомості українського суспільства. У світлі вищезазначеного давньоукраїнське літописання пов'язується автором із зародженням вітчизняної історіографії. «Наші старі літописи, – наголошує Д. Дорошенко, – дають нам зразок уже високо розвинутої національної свідомості й державного почуття. Живий інтерес до свого минулого, бажання його дослідити і збагнути, стремління нав'язати національно-історичну традицію до сучасного життя – характеризують українських літописців...» [5, с. 3]. Завдяки багатству змісту, широті історичної думки, критичному ставленню до джерел, а також високій художній вартості українські літописи займають особливе місце серед середньовічної європейської літератури та історіографії. У цілому наведена в «Огляді...» схема розвитку давньоукраїнського літописання відповідає концепції О. Шахматова: Київське зведення 1039 р., Перше Києво-Печерське зведення 70-х рр. XI ст., Друге Києво-Печерське або Початкове зведення 90-х рр. XI ст. та три редакції ПВЛ (Нестора 1112 р., Сильвестра 1116 р. і 1117 р.), що відобразилися в ряді пам'яток місцевого літописання. Давнє Новгородське зведення 1050 р. автор не згадує, очевидно вважаючи його належним до культурної спадщини Північно-Східної Русі. Далі Д. Дорошенко побіжно характеризує Київський літопис, що поряд з інформацією про загальнодержавні події містить також повідомлення місцевого характеру. Науковець високо оцінює літературний талант, патріотизм та національну свідомість авторів ГВЛ, а також коротко зупиняється на джерелах та композиції твору.

З точки зору Д. Дорошенка «литовські або західноруські літописи, що базуються на традиціях літописання Київської Русі, однаковою мірою належать як до білоруської, так і до української історіографії. Через це він у загальних рисах розповідає про три редакції західноруських літописів, зокрема «Хроніку» Биховця, час написання якої помилково відсувається на кінець XVI ст., Супрасльський збірник, літопис Авраамки й Баркулабівський літопис.

У розділі про історіописання XVII ст. Д. Дорошенко відштовхується від правильної тези про те, що в цей період воно вже «виходить поза сухі літописні рамки і приймає форми прагматичної історії з синтетичними стремліннями» [5, с. 19]. З другої половини XVII ст. на зміну літописним зведенням приходять складені за польськими зразками у формі зв'язного викладу матеріалу узагальнюючі компіляції. У цілому відповідний розділ надто загальний, популярний, особливо, коли йдеться про місцеві, зокрема монастирські, літописні пам'ятки. Тут учений, як правило, обмежується інформацією про їх хронологічні межі, авторство та джерельну вартість. На особливу увагу заслуговують міркування дослідника стосовно проблематики «Кройніки» Ф. Софоновича, зокрема яскраво вираженої ідеї про соборність українських земель та прагнення ігумена Києво-Михайлівського Золотоверхого монастиря обґрунтувати легітимність провідного суспільно-політичного статусу козацької верстви в гетьманській державі. Однак, твердження Д. Дорошенка про те, що автором Київського Синописа був І. Гізель, українського хронографа 2-ї редакції – Л. Боболинський, а заключної частини Густинського літопису – М. Лосицький не відповідають дійсності.

Науковець висловлює загальні зауваження щодо т. зв. козацьких літописів, розглядаючи їх як продукт підйому національної енергії та духовного життя, викликаних Національно-визвольною революцією середини XVII ст. З трьох класичних пам'яток цієї групи найзмістовніше проаналізовано «Літопис Самовидця» (авторство, події, учасником чи свідком яких був літописець, його суспільно-політичні погляди тощо). На відміну від «Літопису Самовидця», для Д. Дорошенка «Праця Величка являється вже цілком серйозною спробою прагматичної історії, з бажанням дати художній виклад...» [5, с. 28]. Дослідник знайомить читача з біографією козацького канцеляриста, наводить перелік використаних ним основних джерел та підтримує твердження В. Антоновича про величезну джерельну вартість пам'ятки. Характеристика «Дійствій презильної брані» зведена до життєпису Г. Граб'янки, огляду двох редакцій та змісту пам'ятки. Дослідник наголошує, що основне місце в літописі відведене гетьманству Б. Хмельницького.

До «Огляду української історіографії» вміщено найзагальніші відомості енциклопедичного характеру про історико-літературні твори 30–80-х рр. XVIII ст. Д. Дорошенко розглядає їх передусім як вияв державницьких й автономістичних поглядів

української інтелігенції в боротьбі проти наступу російського абсолютизму.

Особливе місце в монографії займає розділ, присвячений «Історії русів», в основу якого була покладена стаття Д. Дорошенка «История Русовъ» як пам'ятка української політичної думки другої половини XVIII століття» [4]. Дослідник починає його зі спроби з'ясувати питання авторства твору, для чого наводить кілька припущень і гіпотез своїх попередників. Зрештою, він приходить до висновку, що найбільш аргументованою та вмотивованою серед них виглядає версія О. Лазаревського. Порівнявши мовностильові особливості й ідейний зміст різних праць Г. Полетики з «Історією русів», Д. Дорошенко переконується, що їх автором була одна й та ж особа.

Через відносно невисокий рівень розвитку тогочасної історичної науки, обмежені можливості доступу до документальних першоджерел, відсутність фахової підготовки, а також необхідність спростовувати тенденційні погляди іноземців «Історія русів» з точки зору Д. Дорошенка «дуже мало прислужилася науковому дослідженню українського минулого» [5, с. 51]. За жанром – це політичний памфлет, котрий до певної міри можна розглядати як апологію національних інтересів. Однак, з іншого боку вона справила величезний вплив на пробудження національної свідомості українського суспільства. Дослідник глибоко переконаний, що серед мотивів, які спонукали Г. Полетику взятися за перо було бажання відтворити картину вітчизняної історії, «знайти і показати в минулому базу для обґрунтування ідеї української державности, показати характер цієї державности й оборонити ті її форми, які вдалося зберегти в сучасному» [5, с. 51].

Далі Д. Дорошенко переходить до розгляду відтворення українського історичного процесу на сторінках «Історії русів». При цьому він акцентує увагу на тому, що її автор висвітлював українсько-польські взаємини відповідно до традицій козацького літописання XVII–XVIII ст. Центральною постаттю у творі виступає Б. Хмельницький, однак його «загальна характеристика... доволі трафаретна і не має виразно індивідуального характеру: це – накопичення всіх можливих чеснот воїтеля, політика і приватної людини» [5, с. 53]. Дослідник доводить, що Г. Полетика в цілому позитивно ставився до І. Мазепи, натомість дав негативну характеристику І. Виговському, П. Дорошенку, Петрові І і особливо О. Меншикову. Оповідаючи про взаємини України з Польщею та Московією, автор «Історії русів» «не забуває підкреслити, де

тільки можна, моральну й культурну перевагу українського народу над його сусідами» [5, с. 53]. Насамкінець Д. Дорошенко коротко інформує про вплив пам'ятки на літературний процес XIX ст.

Науково-пізнавальну вартість «Огляду української історіографії» суттєво підвищує додана до кожного розділу вибрана бібліографія предмета, а також відомості про найважливіші публікації джерел. Загалом, попри науково-популярний навчальний характер праці Д. Дорошенка у ній була здійснена досить успішна спроба охарактеризувати суспільно-політичні погляди авторів історико-літературних творів XI–XVIII ст. у контексті еволюції української державницької ідеології.

У 1923 р. професор Харківського університету Д. Багалій підготував «Нарис української історіографії», що, за припущенням В. Кравченка, спочатку планувався як навчально-популярне видання [8, с. 9]. В окремий розділ у книзі виділені «Стародавні українсько-руські літописи князівської доби». Показником теоретичного зростання науки про літописання служить виявлена в ньому увага автора до літописознавчої термінології, хоча, з іншого боку, запропоновані ним тлумачення ряду найуживаніших термінів і понять свідчили про потребу подальшої нормалізації й уніфікації тогочасної термінологічної бази. У запропонованому Д. Багалієм огляді досліджень з історії початкового літописання основне місце відведене характеристиці «Разысканий о древнейших русских летописных сводах» і критичної публікації ПВЛ О. Шахматова. На відміну від П. Клепацького й М. Грушевського, харківського професора не бентежив гіпотетичний характер значної частини шахматовських побудов. Д. Багалій був переконаний, що через загибель протягом століть маси рукописів без допомоги гіпотез просто неможливо відновити окремі етапи найдавнішої історії літописання. Більше того, для нього мають законну силу навіть ті висновки О. Шахматова, які були оперті на методи аналогічних зіставлень [1, с. 55]. Витоки і розвиток давньоукраїнського літописання простежуються на сторінках «Нарису...» в тісному зв'язку зі становленням Києва як політичного й культурного центру Середньої Наддніпрянщини. Далі Д. Багалій розглядає основні видання ПВЛ, стисло викладає зміст пам'ятки, а також на підставі праць І. Сухомлинова й К. Бестужева-Рюміна визначає її джерела.

Наступний розділ присвячений давньоукраїнському літописанню XII–XIII ст., яке дослідник вважав обласним через те, що Київський і Галицько-Волинський літописи «хоч не виключно,

та все-таки найбільш оповідають за події київської чи галицько-волинської землі» [1, с. 70]. Йдучи за К. Бестужевим-Рюмінім, Д. Багалій розглядає Київський літопис як збірку механічно об'єднаного різноманітного матеріалу, серед якого можна виділити шість окремих розлогіх оповідань. Це ж саме стосується й місцевої прив'язки коротких порічних записів. Усвідомлюючи значення студій М. Грушевського над ГВЛ, Д. Багалій не пошкодував кількох сторінок, щоб ознайомити публіку з їх результатами й попутно дати їм власну високу оцінку. При цьому він не підтримав припущення свого колеги, за яким ГВЛ дійшов до нас у повному обсязі, оскільки вважав, що початок пам'ятки, де йдеться про князювання Романа Мстиславича, було втрачено. Питання про авторство, структуру та джерела літопису висвітлені ним відповідно до праць М. Костомарова, М. Дашкевича й К. Бестужева-Рюміна, а характеристика жанрово-стильових особливостей твору по суті є стислим конспектом відповідних сторінок дослідження А. Нікольського «О языке Ипатской летописи». Наприкінці розділу науковець визнає можливим ведення переяславського та чернігівського літописання й, посилаючись на В. Іконникова, наводить звістки, які можуть походити з чернігівських записів.

Загалом ми можемо погодитись із висновками В. Кравченка, що «У висвітленні історії давньоруського літописання Д. І. Багалій не був оригінальним, відштовхуючись в основному від висновків своїх іменитих попередників К. М. Бестужева-Рюміна та В. С. Іконникова. Це стосується практично всіх основних питань, пов'язаних з вивченням умов, початку розвитку літописної справи на Русі, джерел і часу складання літописних зведень, авторства й змісту літописних пам'яток» [8, с. 12].

У V розділі підведені підсумки вивчення літописання Великого князівства Литовського. Обмежуючись історіографічною довідкою, автор не наважується зробити спробу внести ясність у питання про кількість редакцій літописних текстів. Так само, в основному спираючись на студії І. Тихомирова, він знайомить читача зі змістом і джерелами короткої та повної редакцій. Однак, на відміну від своїх попередників, Д. Багалій схильний пов'язувати походження оповідань про генеалогічний зв'язок литовських князів і шляхти з римською аристократією, завоювання Київщини Гедиміном, похід Ольгерда на Москву, коронацію Вітовта, а також кількох топографічних легенд не з фольклорною, а з книжною традицією. Дослідник

наголошує, що в литовських літописах яскраво відображена «національна ідея, ідея національно-політичної незалежності Литви од Польщі» [1, с. 127]. Називаючи ці літописи «литовськими», він водночас вважає доцільнішим вживати найменування «західноруські», оскільки «писані вони не литовською мовою, а тодішньою літературною українською мовою (західноруською)» й до того ж «являються основним джерелом і для історії місцевого українського життя з XIV–XV вв...» [1, с. 127–128]. Крім того, у V розділі дано характеристику т. зв. Короткого київського, Густинського й Баркулабівського літописів, у якій окреме місце відведено висвітленню їхнього інформаційного потенціалу.

Аналіз «Літопису Самовидця» науковець загалом будує на студіях О. Левицького, вносячи до них деякі власні доповнення та корективи. Так, Д. Багалій заперечує походження Самовидця з шляхетського стану, хоч у даному випадку значно переконливішою виглядає версія О. Левицького. Також він не поділяє міркувань останнього з приводу того, свідком чи безпосереднім учасником яких подій міг бути літописець. На думку Д. Багалія, мова може йти про особисту участь автора літопису лише на похоронах ніжинського полковника В. Золотаренка в Корсуні наприкінці грудня 1655 р., в Борисівській комісії на початку 1660 р., а також Чорній раді, що відбулася 17–18.06.1663 р. на околицях Ніжина. Для решти ж докладних повідомлень про події другої половини XVII ст. Самовидець мусив послуговуватись різноманітними записками сучасників. Однак, якщо враховувати аргументованість гіпотези про авторство Р. Ракушки-Романовського, то такий скептицизм Д. Багалія виглядає явно перебільшеним. До того ж, науковцям поки що не вдалося виявити в тексті «Літопису Самовидця» слідів використання якихось конкретних писемних джерел.

VII розділ «Нарису української історіографії» присвячений літопису Г. Граб'янки. У ньому охарактеризовано видання та списки пам'ятки, проаналізовано її джерельну базу, вміщено біографічні відомості про автора та висвітлено його суспільно-політичні погляди. Звернувши увагу на згадку Г. Граб'янки про використаний ним козацький діаріуш, джерелознавець безпідставно отождолює його зі щоденником С. Зорки. На відміну від ряду своїх сучасників, Д. Багалій продовжував вважати «Діївства презільной брані» класичним літописом, а не спробою дати зв'язний систематичний виклад подій вітчизняного минулого.

За аналогічною схемою складено й один з найдокладніших на той час нарисів про літопис С. Величка. Головною проблемою під час дослідження цієї пам'ятки Д. Багалій визначив проблему джерел. До її розв'язання він підійшов у звичній для себе об'єктивістській манері, в основному обмежившись докладним переліком уміщених до літопису історичних наративів, літературних творів і ділових паперів. Подібно до С. Соловйова, М. Максимовича, М. Костомарова, В. Антоновича й О. Лазаревського Д. Багалій не сумнівався в реальності існування діаріуша С. Зорки, наївно допускаючи, що сумління історика та християнська мораль не могли дозволити козацькому канцеляристові вдатися до навмисної фальсифікації. Натомість через зміст та надмірну прихильність до Москви у джерелознавця виникли обґрунтовані сумніви щодо автентичності вміщеного до пам'ятки листування Запорозької Січі. Вартими уваги видаються й зауваження Д. Багалія стосовно раціонального мислення С. Величка та його спроб критичного опрацювання першоджерел. Порівняно з двома попередніми класичними пам'ятками козацького літописання для науковця «Величчин літопис – це значною мірою історична праця» [2, с. 59], а її автор – «це історик, але історик свого часу» [2, с. 68]. Однак, захищаючи С. Величка від гострої та дещо тенденційної критики Г. Карпова, Д. Багалій, у свою чергу, переоцінив джерельну вартість пам'ятки.

Досить лаконічно, а подекуди й фрагментарно Д. Багалій інформує читача про інші місцеві літописи та узагальнюючі історичні праці XVII–XVIII ст. З невідомих причин характеристика «Літописца, или описанія краткого» (т. зв. літопису Лизогуба) розпочинається в нього матеріалом, що стосується зовсім іншої пам'ятки, а саме Чернігівського літопису. Про останній же Д. Багалій взагалі не згадує на сторінках IX розділу.

Закінчується «Нарис...» низкою пропозицій у царині літописознавства, серед яких знаковими постають систематична публікація Археографічною комісією УАН корпусу пам'яток вітчизняного літописання, вивчення літописів, насамперед як цінних джерел соціально-економічної історії, та висвітлення класової ідеології їх авторів. Як бачимо, незважаючи на широту задуму й солідний обсяг опрацьованої інформації, праця Д. Багалія так і не вийшла за межі традиційної схеми об'єктивістського джерелознавства.

Висновки. Таким чином, через дотримання традиційних теоретико-методичних засад історіографічного пізнання, ігнорування

марксистських ідеологічних догм, опрацювання численних текстів та удосконалення техніки джерельного аналізу авторам узагальнюючих праць, створених протягом 1918–1920-х рр., вдалося досягнути певних успіхів на ниві дослідження вітчизняного літописання. Попри брак широких узагальнень, оригінальних спостережень, застарілість ряду теоретичних положень, а також залежність від праць К. Бестужева-Рюміна й В. Іконнікова «Нарис української історіографії» Д. Багалія можна розглядати як спробу синтезувати відомості про українські літописні джерела. Яскраво виражена джерелознавча спрямованість «Нарису...» продуктивно позначилась на комплексності дослідження, оскільки сприяла встановленню складу, автентичності, достовірності та інформаційного потенціалу джерельної бази літописних пам'яток. Протягом 1918–1920-х рр. вітчизняні науковці також приділяли серйозну увагу створенню лекційних курсів з історіографії та джерелознавства для вищих навчальних закладів. Природно, що в усіх цих працях ми знаходимо різні за обсягом розділи, присвячені характеристиці літописання. Найбільшою детальністю виділяється виконаний П. Клепацьким в «Огляді

джерел до історії України» аналіз корпусу літописних пам'яток XI–XVII ст. Натомість в «Огляді української історіографії» Д. Дорошенка історія українського літописання викладена занадто конспективно. Та найсуттєвіші змістові прогалини притаманні «Українській історіографії XVI–XVIII в.». Підбираючи матеріали до свого лекційного курсу, І. Крип'якевич основну увагу зосередив на «Історії русів», внаслідок чого історико-літературні твори XVI – першої половини XVIII ст., зокрема літописи Самовидця, Г. Граб'янки й С. Величка, практично випали з поля зору автора. Та незважаючи на вказані недоліки, вищезазначені науковці не лише використовували творчий доробок попередників, а й власні напрацювання та спостереження, яскравим прикладом чого може служити блискуче виконаний Д. Дорошенком та І. Крип'якевичем аналіз державницької ідеології «Історії русів». На жаль, згортання політики українізації, що розпочалося з 1929 р., перехід до масових репресій, жертвами яких стало чимало науковців, ідеологізація гуманітарних наук згубно позначилися на формуванні безперервної традиції українського літописознавства в тоталітарному СРСР.

Список літератури:

1. Багалій Д. І. Нарис української історіографії. Київ : Друкарня ВУАН, 1923. Т. 1. Літописи. Вип. 1. 138 с.
2. Багалій Д. І. Нарис української історіографії. Джерелознавство. Київ: УАН, 1925. Вип. 2. 108 с.
3. Воронов В. І. Внесок Д. І. Багалія в розробку джерелознавчих проблем історії України. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Історія та археологія*. Дніпро. 2014. Т. 22. С. 111–120.
4. Дорошенко Д. І. «Історія Русовъ» як пам'ятка української політичної думки другої половини XVIII століття. *Хліборобська Україна*. Відень, 1921. Кн. 3. 36. 5–6. С. 183–198.
5. Дорошенко Д. І. Огляд української історіографії. Прага : Наклад Українського університету в Празі, 1923. 222 с.
6. Клепацький П. Г. Огляд джерел до історії України (Курс лекцій, читаних протягом 1919 акад. р.). Кам'янець на Поділля : Друкарня Державного українського університету, 1920. Вип. 1.
7. Ковальський М. П. Іван Крип'якевич про українську історіографію з давніх часів до останньої третини XIX ст. *На службі Кліо. Збірник наукових праць на пошану Любомира Романа Винара з нагоди 50-ліття його наукової діяльності* / Ред. М. Брайчевський, О. Домбровський, І. Гирич. Київ – Нью-Йорк – Торонто – Париж – Львів : Вид-во отців-василіян «Місіонер», 2000. С. 303–336.
8. Кравченко В. В. Передмова. В: Багалій Д. І. *Вибрані праці: У 6 т.* Харків: Золоті сторінки, 2001. Т. 2. *Джерелознавство та історіографія історії України* / Гол. ред. В. В. Кравченко. С. 5–27.
9. Крип'якевич І. П., Українська історіографія XVI–XVIII в. Львів : Накладом Філософічної громади, 1923. 66 с.
10. Маркевич М. І. Козацьке літописання в історіографічній спадщині Дмитра Багалія. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: історичні науки*. Острог, 2012. Вип. 19. С. 223–236.

Dzyra I.Ya. GENERALIZING WORKS ON UKRAINIAN CHRONICLE WRITING IN THE HOMELAND'S HISTORIOGRAPHY OF 1918–1920

The informative possibilities, author's opinions and the fundamental research methods, used in reviews of the history of Ukrainian chronicle writing, which were inserted in the generalized works of the 1918–1930-s of the Ukrainian source study and historiography are turned out in the article. It was established, that in this period the distinguishing feature of the over whelming majority of the examined works is the positive methods

of the scientific research, which was consisted in disclosure, piling up and immanent analysis of the factual material. Despite the lack of new original observations, Bahaliy's «Essay on Ukrainian Historiography» can be seen as an attempt to synthesize information about Ukrainian chronicle sources. The clearly expressed source-based orientation of the «Essay...» productively affected the complexity of the study, as it contributed to establishing the composition, authenticity, reliability, and information potential of the source base of chronicle monuments.

During 1918–1930-s the Ukrainian scientists, specifically P. Klepatsky, D. Doroshenko, I. Krypiakevych, devoted much attention to creation of the courses of studies for students of the higher educational institutions, where different by volume chapters, dedicated to description of the chronicle monuments, are contained. The most detailed analysis of the corpus of chronicle monuments of the XI–XVII cent., by P. Klepatsky in his «Review of Sources for the History of Ukraine» stands out. On the other hand, in D. Doroshenko's «Review of Ukrainian Historiography» the history of Ukrainian chronicle writing is presented too concisely. The most significant content gaps are inherent in the lecture course by I. Krypiakevych, in which the main attention is focused on the «History of the Rus», as a result of which the historical and literary works of the 16th – first half of the 18th cent. practically fell out of the compiler's field of vision. The authors of the considered generalizing works in general supported the Shachmatov's concept of development of the East Slavic chronicle writing.

Key words: *chronicles, chronicle writing, chronicle studies, historiography, source studies.*

Дата надходження статті: 02.09.2025

Дата прийняття статті: 17.09.2025

Опубліковано: 05.12.2025